

Selmebánya bányászatának kezdeteiről

DR. IZSÓ ISTVÁN

Selmebánya a történelmi Magyarország területén folytatott nemesérc-bányászat leghíresebb színhelye. Bár korunk történései meglehetősen visszafogottan nyilvánulnak meg abban a kérdésben, hogy a város területén és környékén mikor kezdődhetett az ércetek kitermelése, a legendák ennek idejét igen régi korba helyezik. Az alábbiakban megpróbálom összefoglalni mindazokat az adatokat, amelyeket a város eredetére és bányászatának kezdeteire vonatkozóan régi és újabb szerzők munkáiból össze tudtam gyűjteni.

I. Bevezetésképpen néhány adat Selmebánya városáról

Selmebánya városa egy üstszerű katlanban fekszik, amely a 16,5 – 17 millió évvel ezelőtt működött ún. selmeci ösvulkán beomlott kráterének maradványa. A várost körül ölelő *Selmeci-érc-hegység* több régi vulkáni kúpból áll. *Selmebányától* délre található a *Szitnya* (1009 m), *Bakabánya* felé (délnyugati irányban) a *Zsdjár* (856 m), *Vihnye* felé (északnyugati irányban) a *Tanád* (938 m) és a *Paradicsom-hegy* (936 m), *Bélabánya* felé (északkeleti irányban) a *Sobó-hegy* (888 m) és mellette a *Kaltenberg-hegy* (876 m). A *Tanád* és a *Paradicsom-hegy* előterében a városhoz tartozó három kisebb hegy – *Glanzenberg* vagy *Óhegy* (795 m), *Hybalka* és a *Kálvária-hegy* (726 m) található. A hegységet sugárirányban nagyobb völgyek tagolják: dél felé a *Szikencei*-, nyugati irányban a *Rihnyavai*-, *Hodrusi*- és *Vihnyi*-, észak felé a *Szklenói*-, míg délkelet felé a *Selmeci*-völgy. A völgyekben futó patakok közül a *Rihnyavai-patak*, a *Vihnye-patak*, a *Lenge-patak* és a *Kecskés-patak* a *Garamba*, a város területén eredő *Selmec-patak* pedig az *Ipolyba* ömlik.

A *Selmebánya* tágabb környékét képező mintegy 100 km²-nyi területen a bányászat több mint 120 telért tárt fel, melyek vastagsága jellemzően 1,2–14 m között változott. Egyes telérek hosszúsága eléri a 10 km-t is.¹

Régészeti feltárások igazolták, hogy *Selmebánya* környéke már a neolitikumtól kezdve szórványosan lakott volt. A település legrégebbi magva a *Glanzenberg-hegy* oldalában alakult ki. Ezt a területet még ma is *Óvárosnak* (*Altstadt, Staré mesto*) nevezik. Innen költözött le azután fokozatosan a város a tatárjárás után a mai helyére.

A fennmaradt okleveles forrásokból tudjuk, hogy *Selmebányát* kezdetben „*Bana*” (egyres oklevelekben *Vana*) néven nevezték, és csak a tatárjárást követően letelepedett újabb telepések adták a városnak a német *Schemnitz* nevet, melyből azután magyar elnevezése is kialakult. A város különböző oklevelekből származó elnevezéseinek időrendi változását az alábbi adatok szemléltetik²:

1156	Terra Banensium (azaz a <i>Bana</i> -iak földje)
1217	Bana
1255	Schebnyzbana
1270 (előtt)	Schebnitz
1275	Schemnitz
1284	Sebnechbanya
1290	Selmezbanya
1305	Schebnitzbana
1361	Sebnichbanya
1405	Schebnicia

¹ Forrás: Repiszky Tamás: Bányarégészet a Felföldön. Kutatási terv és előtanulmány. = Korkes Zsuzsa (szerk.): *Kutatások Pest megyében*. Szentendre, 1999. 7–18. old.

² A megnevezéseket az első kivételével Bakács István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest, 1971. 74-76. p. c. művéből vettem, aki ott az okleveles forrásokat is megnevezi. A legkorábbi megnevezés Knauz Ferdinánd: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* c. oklevél-gyűjteményéből származik (Esztergom, 1863. I. köt. 79. sz. 109-110 old.).

1429	Sebnich
1439	Schebnicien
1447	Schebnicz
1464	Schebniczia
1470	Schemnic
1500	Scebnicien

II. Selmezbánya eredetmondája

Selmezbánya eredetmondája közismert: a történetet *Litschauer Lajos*, a *Selmezi Bányászati Akadémia* neves professzora a következőképpen mesélte el³:

„Egyes erek fölfedezése ... állítólag úgy történt, hogy valami Sebenitz nevű pásztor, midőn nyáját legeltette, két gyíkot látott egy sziklaüregből kijönni; a gyíkok teste ércporral volt ellepve és csillogott, így a pásztor a sziklának fémtartalmára figyelmessé tették. Ennek tulajdonítják, hogy Selmezbánya czímerében két gyík alakja van megörökítve. Nevét pedig a pásztor nevéből kapta a város, a melyből később Schemnitz, a mostani Selmezbánya keletkezett.”

Litschauer Lajos ezt a legendát egy régi kéziratba foglalt dátummal is összefüggésbe hozta:

„A selmezbányai bányagazgatóság irattárában őrzött egyik legrégebbi írás, amely 1774. évből való, és melynek szerzője megnevezve nincsen, azt vitatja, hogy régi iratok tanúsága szerint a selmezbányai bányászat már Kr. e. 745-ben indult meg.”

Litschauer Lajos más feljegyzéseiből⁴ azonban azt is tudjuk, hogy létezett egy másik, a Kr. u. 745. esztendő történéseiről szóló, névtelen, kelet nélküli, „*Verschiedene Bergwürdigkeiten von den niederungarischen Bergstädten*” címet viselő kézirat is, melynek magyar fordítását is feljegyezte:

³ *Litschauer Lajos*: Bányászat. = Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): *Hont vármegye és Selmezbánya*. Bp., 1906. 156. old. (Magyarország vármegyéi és városai.)

⁴ Forrás: Jakóby László: A „bányamívelés” története évszámokban. *Litschauer Lajos* hagyatéka. = *Bányászati Lapok*, 1953. 4. sz. 219. old.

„*Selmecebánya fönt a hegyen épült. A város alapításához egy Schmeitz nevű marhapásztor adja meg a kezdeményező lökést, aki nyájának őrzése közben egészen véletlenül egy aranyerc-eret fedez fel, azt megvizsgálja s a bányamívelést megkezdte. A város nevét a pásztor után vette.*”

Végül ismerünk egy harmadik kéziratot is: *Bél Mátyás* ugyanis nagyszabású művében⁵ idézte egy ugyancsak német nyelvű irat szövegét, amely *Tóth Péter* fordításában⁶ a következő:

„*Ami pedig a város keletkezését és az először felfedezett fémekeket – melyek okot szolgáltatnak a város megalapítására – illeti, a helybéli selmeci feljegyzések igen régi időkre teszik azt: tudniillik a dionysosi korszak 745. esztendejére. Így szólnak ugyanis ezek a feljegyzések: „Alt-Schemnitz war Anno DCCXLV. erbaut, Cremnitz anno DCCLXX., Neusohl anno MCCCXLV. Ist also die Stadt Schemnitz, die älteste Berg-Stadt, und zwar älter als Cremnitz, XXV. Jahr, als Neusohl, DC Jahr.”* Ezt magyarra így fordítjuk: „*A régi Selmecect a 745. esztendőben alapították, Körmöcöt a 770. esztendőben, Besztercebányát pedig az 1345. évben. A bányavárosok közül tehát Selmece a legrégebbi, Körmöcbányánál 25, Besztercebányánál pedig 600 évvel idősebb*”.

A *Bél Mátyás* által közreadott és értelemszerűen 1742 (azaz könyvének megjelenése) előtt lejegyzett német nyelvű szöveg nyilvánvalóan a *Krisztus* születése utáni időszokról szól, mert csak ebben az esetben értelmezhetők az idézett szöveg második mondatában írt évszám-különbségek⁷.

⁵ *Notitiae Hungariae Novae historico geographica ...* IV. kötet, 567. p., Viennae, 1742.

⁶ *Bányavárosok a legkiválóbb királyok uralkodása alatt. Selmecebánya Bél Mátyás leírásában.* Sopron, 2006. Központi Bányászati Múzeum, 26. old.

⁷ Megjegyzendő, hogy a szöveg tévesen közli *Besztercebánya* alapításának évét, ugyanis *IV. Béla* e kiváltságlevele 1255-ben kelt. *Besztercebányára* vonatkozóan nem ismerek 1345-ből származó oklevelet. Ez a tévedés azonban nem befolyásolja *Bél Mátyás Selmecebányával* kapcsolatos megállapításait.

Három kéziratról is van tehát adatunk, de egyikről sem tudjuk, hogy ezek a kéziratok ma is megtalálhatók-e valamelyik levéltárban. Úgy vélem azonban, hogy azok korábbi létezését ettől még nem vonhatjuk kétségbe. Megjegyzem, hogy pl. az 1774-re datált iratról jó évszázaddal később *Martiny István* is megemlékezett⁸, bár arra az ellentmondásra is rögtön felhívta a figyelmet, hogy a selmeci bányászat történetének két legalaposabb ismertetője – *Lipold Márk Vince* és *Péché Antal* – erről az iratról egyáltalán nem tettek említést⁹. A *Bél Mátyás* által leírtak szintén arra utalnak, hogy az idézett kéziratot *Selmezbányán* megmutatták neki, és ott jegyezhetette fel annak szövegét is, tehát ez a dokumentum is létezett. A harmadik idézett kézirat szövegét viszont csak *Litschauer* feljegyzéséből ismerjük, és arra vonatkozóan sem rendelkezünk semmilyen információval, hogy ő honnan szerzett arról tudomást.

A kéziratok kapcsán óhatatlanul felmerül egy másik kérdés is, hogy melyik dátum köthető *Selmezbánya* legendák szerinti alapításához, a *Krisztus* születése előtti vagy utáni 745-ös év?

Erre választ keresve, megpróbáltam felkutatni mindazokat a régi könyveket, amelyek *Selmezbánya* vonatkozásában ezeket a dátumokat említik vagy ezzel kapcsolatban bármilyen konkrét utalást tesznek.

Meglepő eredményre jutottam: egyrészt egészen a 16. század közepéig kellett visszautaznom az időben, másrészt megállapított-

⁸ Martiny István: *Selmezbánya vidékének bányászata és a m. kir. felső biber-tárói bányadalom művelési viszonyainak ismertetése. = Bányászati és Kohászati Lapok*, 1899. 19-23. sz. 349-351., 365-369., 389-393., 413-416., 435-439. old. (A hivatkozott rész a 390. old.-on.)

⁹ A selmeci bányászatot bemutató első nagyobb szabású tanulmányt *Lipold Márk Vince* adta közre 1867-ben „*Der Bergbau von Schemnitz in Ungarn*” címmel a *Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt* 17. kötetében (317-460. p.), illetve különnyomatban, *Péché Antal* pedig a bányakerület átfogó bányászati monográfiájának szerzője: *Alsómagyarország bányaművelésének története* (I. kötet: 1884., II. kötet: 1887., III/1-3. kötetek: 1967. Szerk.: Kosáry Domokos); *A selmeci bányavállalatok története* (I. kötet: 1884., II. kötet: 1967. Szerk.: Kosáry Domokos).

tam, hogy a legkorábban kiadott források nem magyarországi, hanem külföldi szerzők külföldön megjelent művei. Két Szászországban élő és tevékenykedő neves személyről van szó, akik ráadásul kortársak is voltak: az egyikük *Georgius Agricola*, a bányászati tudománytörténet legismertebb személyisége, a másik pedig *Petrus Albinus*, a szász történetírás „atyja”.

Agricola két könyvében is¹⁰ leírja, hogy „*Selmechányán és Körmöcbányán az ottani közös ezüst- és aranybányászat már 800 éves ...*”¹¹. Ha e kötetek megjelenésének éveiből 800 évet visszaszámolunk, akkor a 8. század közepét, azaz hozzávetőlegesen az említett 745. évet kapjuk eredményül.

Tudjuk, hogy *Agricola* jól értesült volt a magyarországi ércbányászatot illetően, értesüléseit *Dernschwam Jánostól*, a *Thurzó-Fugger vállalkozás* magyarországi vezetőjétől vagy barátjától, a magyar származású *Rorbacher Kálmántól* szerezhetette, de informátorai lehettek a bolognai egyetemen tanuló magyar diákok is, ott-tarzkodása idején.

Petrus Albinus jó három évtizeddel később megjelent híres bányászat-történetében¹² először *Agricola*ra hivatkozik: „*a De re Metallica I. könyvében azt írja, hogy a körmöci és selmeci arany- és ezüstművek 800 évesek, ismeretesek lakosainak nagyon régi kiváltásai Krisztus után 750-ből...*”.

A könyv másik fejezetében azonban ennél tovább lép, a középkori ércbányászat első helyszíneiről ugyanis a következő kronológiát olvashatjuk nála:

„745. *Selmechánya Magyarországon / határos Németországgal.*
770. *Körmöcbánya Magyarországon.*
795. *Zólyom Magyarországon.*”

Majd mintegy két évszázad kihagyást követően:

¹⁰ *De re metallica, Liber Primus*. Basileae, 1556. 3. p. és *De ortu et causis subterraneorum libri V. De veteribus et novis metallis* (Basileae, 1558. 393. old.).

¹¹ Becht Rezső fordítása: *A bányászatról és a kohászatról*. I. könyv. Budapest, 1984. OMBKE, 39. old.

¹² *Meißnische Land und Berg-Chronica*. Dresden, 1589. 82. és 199. old.

„970. Goslar a Harz-hegységben / nem különben Sibeln Meisenben.”

Albinus tehát nem csak egyszerűen átvette *Agricola* közlését, hanem konkrét adatokat is közölt *Selmecbánya* (745), *Körmöcbánya* (770) és *Zólyom* (795) eredetének évéről. Ő, mint a *Wittenbergi Egyetem* professzora, ugyancsak rendelkezett magyarországi kapcsolatokkal, hiszen kezei alatt több selmeci származású diák is tanulhatott¹³.

Albinusnál találjuk meg tehát a 745. év, mégpedig a Kr. u. 745. év első konkrét említését. Azt is láthatjuk, hogy a *Bél Mátyás* által leírtak teljes mértékben összeesengenek *Agricola* és *Albinus* közel két évszázaddal korábbi közléseivel.

A londoni *Royal Society* által elsősorban a hírneves magyar ércbányászat megismerése céljából 1669-70-ben hazánkba küldött *Edward Brown* kötetében¹⁴ a következőket olvashatjuk: „A körmöczi aranybányákat már 950 év óta ássák”. Ugyanezt az adatot találjuk *Eberhard Werner Happel* művében is¹⁵, melyben *Körmöcbányáról* azt olvashatjuk, hogy „itt található a hét bányaváros leggazdagabb és legrégebbi aranybányája, amelyet több mint 950 éve művelnek...”. Utóbbi két mű megjelenésének évéből 950 évet levonva hozzávetőlegesen ismét megkapjuk a 745-ös dátumot.

A következő munka, amelyben megtaláltam a 745. év említését, *Michael Bombardi* 1718-ban megjelent műve¹⁶. Ebben *Selmecbánya* leírása során először olvashatjuk nyomtatásban a „*Sebeniz*”

¹³ Forrás: Joannes Ladislaus Bartholomaeides: *Memoriae Vngarorum qui in alma condam vniversitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt*. Pesth, 1817.

¹⁴ *A brief account of some travels in divers parts of Europe*. London, 1673. A mű magyar nyelvű összefoglalását Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717*, Budapest, 1891 c. munkájában olvashatjuk. Az idézett mondatot innen emeltem ki (407. old.).

¹⁵ *Thesaurus exoticorum: oder eine mit Außländischen Raritäten und Geschichten Wohlversehene Schatz-Kammer: ... nebst einer beschreibung von Ungarn*. Hamburg, 1688. 91. old.

¹⁶ *Michael Bombardi: Topographia Magni Regni Hungariae*. Viennae, 1718. 151. old.

nevű pásztor már ismertetett történetét, *Bombardi* azonban mind-
ezt Kr. e. 744-re („*A. C. DCCXLIV.*”), azaz *Litschauer Lajoshoz* ha-
sonlóan az ókorba datálta. Nem tudhatjuk, hogy a tudós jezsuita¹⁷
mire alapozhatta ezt az állítását, de esetében is azt feltételezhetjük,
hogy valamelyik selmeci származású tanítványa elmondására tá-
maszkodhatott.

Az ezt követően megjelent művek¹⁸ már kivétel nélkül a Kr. u.
745 évszámot vagy a 8. századi eredetet közölték, illetve erre az idő-
szakra visszaszámítható adatot adtak meg, így nem tévedhetek na-
gyot azzal a következtetéssel, hogy *Bombardi* volt az, aki először
– nyilván tévedésből – datálta *Selmecbánya* keletkezését a Kr. e.
744. évre, és valószínűleg tőle vette át ezt a téves dátumot később
Litschauer Lajos is. *Bombardi* nyilvánvaló tévedését méginkább

¹⁷ *Bombardi* (1683-1729) tiroli származású jezsuita szerzetes volt, aki
matematikát tanított *Linzben*, filozófiát *Bécsben* és teológiát *Grazban*.
Később a *Linzi Collegium* rektora volt. Forrás: J. C. Poggendorff: *Bio-
graphisch-literarisches handwörterbuch zur Geschichte der Exacten
Wissenschaften*, Ersten Band (A–L), Leipzig, 1863. 230. old.

¹⁸ *Nova acta eruditorum*, anno 1747 publicata (Lipsiae, 1747. 403. old.);
Johann Baptist Piker: *Topographia Magni Regni Hungariae*. Vienna,
1750. 387. old.; Korabinsky János Mátyás: *Geographisch-historisches
und Produkten Lexikon von Ungarn*. 1786. 660. old.; Der Schemnitzer
Bezirk. In: *Neues ungrisches Magazin*, II. kötet, 1. füzet, 1792.9. old.);
Vályi András: *Magyar Országnek Leírása*. 1799. III. k., 249. old.;
Schwartner Márton: *Statistik des Königreichs Ungern*. Buda, 1809. I.
kötet, 245. old.; Kizsel Pál: *De privilegiatus opificum contuberniis in
Hungaria partibusque eidem adnexis*. Pozsony, 1811. 32. old.; *Hand-
buch der neuesten Geographie des Österreichischen Kaiserstaates*.
Wien, 1817. III. kötet, 1338. old.; Csaplovics János: *Topographisch-
statistisches Archiv des Königreichs Ungern*. Wien, 1821. I. kötet, 252.
old.; Dóczy József: *Európa tekintete*. Bécs, 1830. IX. kötet, 48. old.;
Benzúr Miklós: *Selmeczbányának története*. = *Honderú*, 1847. 16. sz.
317. old.; Kachelmann János: *Geschichten der ungarischer Berg-
städte und ihrer Umgebung*. Schemnitz, 1853. I. kötet, 52. old.; Ka-
chelmann János: *Das Alter und die Schicksale des ungrischen, zu-
nächst schemnitzer Bergbaues, nebst einer Erklärung der Eigennamen
des Landes*. Pressburg [Pozsony], 1870. 16. old., stb.

alátámasztja, hogy könyvében önmagával is ellentmondásba keveredett, hiszen a kötet 111. oldalán, *Körmöcbánya* leírása során, az előbbi állításával ellentétben a következőket írja¹⁹: „*A bányavárosok közül Körmöcbánya a legrégebbi; ennek a városnak a rendkívül gazdag bányáiban több mint kilencszáz esztendeje bányásszák az aranyat és a többi értékes fémét*”. Ha a körmöci bányászat 1718-ban –akönyv megjelenésekor – több mint 900 éves volt, akkor kezdete a Kr. u. 8. század végére (azaz a *Bél Mátyás* által idézett szövegben olvasható 770. év időszakára) tehető, nem pedig a *Krisztus előtti* korra.

A később kiadott könyvek köréből egyetlen művet, illetve szerzőt érdemes külön is megemlíteni: *Johann Bernoullit*, aki még régebbre tette a selmeci és körmöci bányászat kezdeteit: „*Magyarországon a bányák Körmöcön aranyat, Selmecen ezüstöt adnak. Művelésükről azt mondják, hogy 600-ban kezdődött*”²⁰. Sajnos ő sem közölte, hogy honnan, kitől szerezte ezt az értesülését.

A kérdés vizsgálatát lezárandó, még egy szerzőt kell megemlítenem: *Theodor Haupt* bányatanácsost, akinél az általa összeállított európai bányásztörténeti kronológiában²¹ a 8. század bányásztörténeti eseményeiről a következőket olvashatjuk:

„*712 az Eisenerz-i (Austria, Stájerország) vasércbányászat kezdete.*

740 körül morva betelepülés a selmeci bányavidékre.

752 az első lelbánya adományozása az Eyle-i (Írország) aranybánya-vidéken.

753 a svédországi Sala-ban ólom- és ezüstbányákat művelnek, illetve a csehországi Příbram-ban is felfedezik az érclelőkeket.

¹⁹ *Bombardi* e közlését *Bél Mátyás* is idézte *Körmöcbánya* ismertetése során, így annak *Tóth Péter* általi magyar fordítására hagyatkozom: *Bányavárosok a legkiválóbb királyok uralkodása alatt. Válogatás Bél Mátyás leírásaiból*. Sopron, 2004. 114. old., 4. sz. lábjegyzet.)

²⁰ *Johann Bernoulli's Archiv zur Neuern Geschichte, Geographie, Natur- und Menschenkenntniss*. Leipzig, 1785. I. kötet, 261. old.

²¹ *Bausteine zur Philosophie der Geschichte des Bergbaues*. Leipzig, 1866. 37-76. old.

779 Hessen tartományban már művelik a Frankenberg-i aranybányákat...”

Bár *Haupt* nem vette át *Albinus* fentebb ismertetett kronologikus adatait²², de említést tett a selmeci bányavidékre történő morva betelepülésről, melynek időpontját közvetlenül a 745. év előtti időszakra helyezte.

Végül egy nagy ugrással három mai angol szerző munkájára²³ szeretném még felhívni az olvasó figyelmét, akik a következőket állítják:

„A Nyugatrómai Birodalom felbomlását követő időszakban bizonyítékok vannak arra, hogy egyes gót királyok megpróbálták ösztönözni a bányászatot. Theodoric osztrogót király 510 körül a dalmáciai vasércbányászat bővítésére törekedett, míg Itáliában, miután felfedezték az aranyat Bruttiumban, Athalaric király elrendelte a lelőhely azonnali kiaknázását (*Cassiodorus Variarum* 3.25-26; 9-3). A vizigótok és szvébek hispániai bányászatára vonatkozó bizonyítékok hiányosak, de a bányászat valószínűleg itt is folytatódott. Néhány észak-afrikai bánya az 5. században a vandálok alatt is működött. Galliában a 6. század végén művelt Bretagne-i ónbányákban több Meroving érmét fedeztek fel, míg a Központi-Masszívum és a Loire-völgy aranybányái a frankok alatt álltak művelés alatt. A Melle-ben lévő fontos ezüstbányák, amelyekből később a kitermelt fémek nagy részét a karoling pénzveréshez használták, a 7. században már termeltek, míg a szászországi Kremnitz és Schemnitz arany- és ezüstbányáiban a 9. század elején, Nagy Károly uralma alatt növelték és bővítették a termelést.”

A Harvard Egyetem kiadója által megjelentetett vaskos kötet szerzői ugyan tévesen Szászországba helyezik Körmöcbányát és

²² Megjegyzem, hogy *Albinusnak* volt követője is, hiszen az ő kronológiáját vette át és egészítette ki *Matthes Wille* az 1684-ben és 1686-ban Jénában megjelent „*De Salis Origine, Ejusque Incremento, Accremento et Decremento. Tractatus Philosophicus. Das ist. Von des Saltzes und seiner Quellen Ursprunge ...*” c. kötetének IX. fejezetében.

²³ Glen Warren Bowersock, Peter Brown, Oleg Grabar: *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*. Cambridge, 1999. 580. old.

Selmezbányát, de ez a tévedésük semmit sem von le állításuk jelentőségéből, mely szerint az itteni ércbányászat már *Nagy Károly* uralma (768-814) idején is virágzott.

Ugyancsak brit, internetes forrásban²⁴ olvasható, hogy az *Ibériai-félsziget* 8. század első évtizedeiben végbement mór inváziójának volt a következménye, hogy a század második felétől az ezüstbányászat más területeken, elsősorban *Közép-Európában* összpontosult. „*Több nagy ezüstlelőhely felfedezése történt 750-1200 között, a legfontosabbak: Selmezbánya, Rammelsberg, Goslar*”.

III. Kachelmann János elmélete Selmezbánya eredetéről

Nyissunk egy újabb fejezetet, és vizsgáljuk meg *Kachelmann János* elméletét²⁵. Neki köszönhetjük ugyanis *Selmezbánya* másik eredetmondáját, amely *Fejes Béla*²⁶ interpretálásában a következőképpen foglalható össze:

„... *regeszerű ... Kachelmann János elmélete is, mely szerint Selmezbányát a Krisztus után következő első évszázadban a kvádok királya, Vannius alapította és a várost eredetileg Vania-nak hitták. Ez a város aztán nevét és germán jellegét ezer éven át fenntartotta s még a XIII. század végén az utolsó Árpádok alatt is ezt a nevet*²⁷ viselte.” *Kachelmann* elmélete szerint tehát a morvák 745-ben nem a város alapítói voltak, hanem csupán fejlesztették a már régóta létező Vania városát és annak bányászatát²⁸.

²⁴ The History of Silver: Online Encyclopedia of Silver Marks, Hallmarks & Makers' Marks (<http://www.925-1000.com/silverhistory.html>).

²⁵ Johann Kachelmann: *Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung: bis zum Jahre 1000*. Schemnitz, 1853.

²⁶ Fejes Béla: *Selmezbánya története. = Selmezbányaiak emlékkönyve*. Budapest, 1936. 8. old.

²⁷ Fejes itt arra utal, hogy *Kachelmann* szerint a Vania név élt tovább a későbbi oklevelekből ismert Vana, majd Bana formában.

²⁸ *Kachelmann* i. m. 15-16. old.

Kachelmann Claudius Ptolemaeus Kr. u. 150. körül befejezett *Geographia* c. művének azon állításából²⁹ indult ki, hogy „...a *Hercinia* erdő alatt vannak a kvádok, akik alatt van a vasérc, meg a *Lúna*-erdő, amely alatt a bójok nagy népe lakik egészen a *Dunáig*...”.

A *Ptolemaeus* által „*Hercynia* erdő”-nek nevezett térség a történészek többségének véleménye szerint a *Fekete-erdőtől* egészen a *Kárpátokig* terjedő sűrű erdőség volt. A kvádok e terület „alatt”, a *Morva* folyótól keletre, a *Dunától* meg a *Cserhát-hegységtől* északra, egészen a *Vág* és a *Garam* folyók felső folyásának vidékéig terjedően éltek.

Kachelmann elméletének következő sarokpontja, hogy a *Ptolemaeus* által említett vasércet – amely a nemesérccek előfutáraként a felszínen található „vaskalap”³⁰ formájában fordult elő – *Selmecbánya* környékén, nevezetesen *Hodrusbányán* (is) fejtették, sőt a kvádok földjén arany, ezüst- és rézbányák is voltak, de a rómaiak kapzsisága miatt ezeket titkolták (rejtették).

A felszínen található vaskalappal kapcsolatban *Kachelmann* olyan régi bányász közmondásokat idéz, mint „*eiser'n Hut thut gut*” (a vaskalap jól működik) vagy „*ist selten ein Bergwerk gut, das nicht hat ein eisern Hut*” (ritkán jó az a bánya, amely nem rendelkezik vaskalappal). A vaskalap természetét *Kacs Kovics Lajos*³¹ foglalta össze közérthetően: „*Némely erek ... mindjárt a színföld alatt kezdenek nemesedni, s az ércek mindjárt a fű alatt fekszenek. Mások ellenben csak bizonyos mélységben ércesek (erzhaltig), a*

²⁹ *Ptolemaeus* műve nagyon sok kiadásban megjelent. Az idézett szövegrész latinul a *Liber Secundus*, *Cap. X. Magnae Germaniae* c. fejezetében olvasható, pl. az 1508. évi kiadásban.

³⁰ Az ércfelérek felszínre kibúvó rozsdabarna oxidált fedőkőzetét szokás „vaskalap”-nak nevezni, amely túlnyomórészt barna vaskőve (limonit) mállott vaskovandot (pirit) tartalmazott. Forrás: *Liszky Gusztáv: Bányatan*. *Selmecz*, 1878. 13-14. old.

³¹ *Kacs Kovics Lajos: Az alsó-magyarországi ércművelésről*. *Rudabánya*, 2005. 31. old. (A *Tudományos Gyűjtemény* 1831-32. évfolyamaiban 5 részben megjelent tanulmányt az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* adta ki egy kötetben.)

szabadon egyedül üres kvarccal ... közagyaggal ... harapoznak ki, gyakran kövecses mágnes vasával is. Ez utolsó gyakran történik, s innen eredt ama régi bányász közmondás: »nem jó bányamű, ha nincs vaskalapja«...”.

Kachelmann állításait a már idézett *Ptolemaeus*on kívül *Tacitus*, *Timon* és *Gebhardi*³² műveire alapozta, de kétségtelen, hogy rajtuk kívül is több korabeli szerző³³ szintén ókori eredetűnek tartották *Selmec*-, *Körmöc*- és *Besztercebánya* vidékének bányászatát. A felsoroltak közül a szintén ókori szerző *Tacitus* munkáját tartom érdemesnek külön is idézni, mert az általa közöltek jól kiégszítik a *Ptolemaeus* által írtakat:

„(43.) ... a markomannok és quadok hátában a marsignusok, cotinusok, osusok, burusok zárják le a sort. Közülük ... a cotinusokra a gall ... nyelv bizonyítja rá, hogy nem germánok, valamint az, hogy eltűrik az adót. Az adók egy részét a szarmaták, más részét a quadok róják ki rájuk, mint idegenekre; a cotinusok, hogy még több okuk legyen a szégyenkezésre, vasat is bányásznak.” A „*Hercynia erdő*” legszélső vidékein élő cotinusok (vagy gothinok) népe tehát *Tacitus* szerint a kvádok adófizetőjeként vasércbányászattal foglalkozott és adóját vasérc formájában róttá le.

Mindezt *Marczali Henrik*³⁴ is kellően bizonyítottnak tekintette, és a következőképpen foglalta össze:

„A *Garam felső folyása mentén ásták a vasat Selmecz- és Körmöczbánya vidékén a kelta gothinok. A gothinokat Tacitus említi először s ... azt is tudja róluk, hogy vasbányászatot űznek, s e sze-*

³² Lásd: *Publius Cornelius Tacitus összes művei: Germania*, 43. (Budapest 1980.); *Timon Sámuel: Imago antiquae et novae Hungariae. Cas-soviae*, 1733. 108-110. old.; *Ludwig Albrecht Gebhardi: Geschichte des Reichs Hungarn*. Pest, 1802. I. kötet, 88-89. old.

³³ Például: *Wolfgang Lazius: De Gentium Aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquijs*. Basileae, 1557. 755-756. old.; *Stanislaus Sarnicius: Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituatorum libri octo*. Cracoviae, 1587. 100. old.; *Johannes Długoss (seu Longini): Historiae Polonicae libri XIII*. Leipzig, 1712. Liber III. 929. old.

³⁴ *Marczali Henrik: Nagy képes világtörténet*. Budapest, 1898-1905. IV. kötet, IX. fejezet.

rint Felső-Magyarország érczben gazdag hegyeinek ők voltak az első bányászai.”

Kachelmann teóriáját Lipold Márk Vince³⁵ is elfogadhatónak tartotta:

„...a Hodrusi telérek közül néhány telér, különösen az Eisenbacher és a Hodritscher völgyek közötti gerincen lévő, a felszínen un. „vaskalap”-ot alkottak, és ezek a könnyen felfedezhető vaskövek voltak minden valószínűség szerint az ősi bányászat által művelt vasbányák. Könnyű megérteni, hogy a vaskövek kitermelése, amint egyre mélyebben behatoltak a föld felszíne alá, vezetett a nemesfémek felfedezéséhez, amelyek ezeknek a területeknek a jellemzői, és valószínűleg először termésarany és -ezüst formájában jelentek meg, végül pedig az ezüstercek felfedezését eredményezték. A selmeci körzet bányászatának bölcsője tehát a hodrusi régió lehetett, ahonnan először terjedhetett át a selmec-környéki hegyekre, majd tovább a Selmec-patak völgyébe.”

Mindehhez csak annyit érdemes még hozzáfűzni, hogy már Georgius Agricola szerint is „a legrégebbi ismert arany-, ezüst- és rézbányák a Kárpátokban voltak, a germánok, dákok és szarmaták földjén...”³⁶.

IV. Egy kis rendhagyó kronológia

Helyezzük el az eddig olvasottakat a történelem ismert eseményei közé.

Kr. e. 10. körül – A germán kvádok törzse a *Majna* folyó környékéről a *Morva*, *Vág* és *Garam* folyók vidékére költözik és elüzi vagy leigazza az addig ott élő kelta törzseket, közöttük a vasércbányászatot folytató cotinusok népét. A kvádok által elfoglalt terület tehát nyugatról a *Római Birodalom Noricum*, délről pedig *Panno-*

³⁵ Lásd: Lipold Márk Vince i. m., 354. old.

³⁶ A fordítás a „*De veteribus et novis metallis*” német nyelvű kiadásának felhasználásával készült: *Georg Agrikola's Minerologische Schriften*. Freiberg, 1812. IV. rész, 22. old.

nia provinciáival határos³⁷. Kr. u. 19-ben *Vannius* megalapítja a *Római Birodalommal* sokáig jó kapcsolatokat ápoló *Kvád Királyságot*. *Ptolemaeus* szerint a kvádok hét várost alapítanak, ezek egyikeként vélte *Kachelmann Vania* néven a mai *Selmecebányát*, ahol szintén vasércet fejtettek³⁸.

166 – A *Balti-tenger* vidékéről beözönlő gótok a római határok felé szorítják a kvádokat, cotinusokat és egyéb törzseket, akik *Pannóniára* támadnak. A békés egymás mellett élés kora ezzel véget ér, és megkezdődik az ún. markomann háborúk időszaka. A hadszíntér a pannóniai provinciákból fokozatosan a kvádok és cotinusok szállásterületére helyeződik át. *Marcus Aurelius* császár seregeivel átkel a *Dunán*, és a 172-173 közötti telet a *Garam* melletti katonai táborban tölti³⁹. 179-ben a római légiók győzelmet aratnak a kvádok felett, és egy ideig *Laugariciót* (a mai *Trencsén*) is megszállva tartják. A kvád betörések *Pannonia* területére azonban az ezt követő két évszázadban is rendszeresek maradnak.

4. század vége – A népvándorlás hullámaként a *Kárpát-medence* területét megszállják a hunok, melynek eredményeképpen a kvád állam felörlődik, és *Pannonia* római korszaka is véget ér.

568 – Az ázsiai eredetű avarok megszállják és a több mint kétszáz évig (796-ig) fennálló *Kaganátus* uralma alatt egyesítik a *Kárpát-medence* népeit.

7. század – A *Morva folyó* vidékén szláv törzsek – a nevüket a folyóról nyerő morvák – telepednek le. A század végétől az *Avar Ka-*

³⁷ A *Római Birodalom* a *Balti-tengerig* vezető *Borostyánút* forgalmának közben tartása érdekében hozta létre *Pannonia Superior* provinciát Kr. e. 35-14., majd Kr. u. 46-49. között uralmát egészen a *Dunáig* kiterjesztve *Pannonia Inferior* provinciát is. I. e. 15-ben pedig elsősorban az ott termelt vasérc gazdasági jelentősége miatt a birodalomba beolvasztotta a nagyrészt a mai *Ausztria* területén lévő *Noricum Királyságot* is és megszervezte *Noricum* provinciát.

³⁸ Ez az ún. késői vaskor időszaka *Közép-Európában*.

³⁹ A *Garam-menti* táborban írta meg *Elmélkedéseinek* első könyvét, melyet a következő szavakkal fejezett be: „Írtam a kvádok földjén, a *Garam mentén*”.

ganátus fennhatósága alatt élnek, majd 796-tól a *Frank Birodalom* hűbéreseivé válnak.

8. század – Katasztrófális szárazság sújtja az *Avar Birodalom* területeit. A gazdasági nehézségek belső hatalmi harcokat eredményeznek, a kagán hatalma meggyengül. 788-ban *Nagy Károly* frank seregei megtámadják az *Avar Birodalmat*. 796-ban az avar kagán meghódol a frankok előtt, és az *Avar Birodalom* széthullik, de területéből csak a volt *Pannonia* kerül frank fennhatóság alá. A *Kaganátus* szétesését követően jön létre a *Morva Fejedelemség*, melynek egyik központja a mai *Nyitra*, és területe *Selmechánya* vidékére is kiterjed.

892 – A honfoglaló magyar seregek elfoglalják az egész felvidéket, majd 902-re meghódítják a *Morva Fejedelemség* területeit is.

906-936 között – A kalandozó magyar seregek többször végigdúlják *Szászországot*, *Türingiát*, *Bajorországot* és más német tartományokat, ahonnan nem csak kincseket, hanem foglyokat – többek között bányászokat – zsákmányolnak, akiket azután a bányákban dolgoztatnak⁴⁰.

953 – A magyar seregek *Csehországban* elfoglalják *Zdier* és *Csaszlau* vidékét, és ott tíz éven át bányákat művelnek. Amikor kivonulnak, innen sok bányamunkás települ át velük *Selmechányára*, *Körmöcbányára* és vidékére⁴¹.

969 – A *Duna-deltában* lévő *Perejaszlavec*ben a kereskedők magyar ezüstöt is kínálnak eladásra⁴².

970 körül – *Géza fejedelem* uralkodásának kezdetén nyári szálláshelyét a *Selmechánya* közelében található *Devicsére* helye-

⁴⁰ Forrás: Kulcsár Péter: A németység a középkori Magyarországon = *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*. Tom. 11., fasc. I. 2006-2007. 75-111 old.

⁴¹ Forrás: Bohuslav Balbinus: *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Pragae, 1677. II. könyv 5. fejezet 63. p.; Kachelmann i. m. 1853. I. kötet, 68. old.

⁴² Forrás: Nyesztor-krónika 1117. (*Повесть временных лет I-II*. 1950. I. 48, 246. old. és Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916. 50. old.

zi⁴³, majd új állandó székhelyül a *Duna* partján, a *Garam* torkolatával szemközt álló volt római katonai táborhelyet, *Esztergomot* jelöli ki.

1004 körül – A *Goslar* városa melletti *Rammelsberg-hegy* bányatelepein dühöngő pestisjárvány az arany-, ezüst- és rézbányák termelésének kényszerű beszüntetésével jár. A bányamunkások egy része a járvány és az éhínség elől *Magyarországra* vándorol, és *Körmöcbánya* vidékén telepedik le.⁴⁴

V. Összegzés

Előrebocsátom, hogy az alább olvasható megállapítások kiindulópontja az, hogy nem vonom kétségbe az általam idézett szerzők állításait. Bizonyítani ugyan nem lehet állításaik helyességét – hiszen nem ismerünk olyan korabeli levéltári forrásokat, amelyek azokat alátámasztanák és a régészeti feltárások eddigi leletei sem bizonyítják azokat – de abból indulok ki, hogy az általuk közölt adatok „perdöntő” módon nem is cáfolhatók.

Ami *Selmezbánya* monda szerinti elnevezésének eredetét illeti, joggal következtethetünk arra, hogy a pásztor „*Sebenitz*” (mások szerint „*Sebenic*” vagy „*Sebnicz*”) neve csak a város tatárjárást követően meghonosodott elnevezésével⁴⁵ állhat összefüggésben. Ebből viszont az is következhet, hogy a város eredetmondája is csak a tatárjárást követően alakult ki, ugyanakkor az idézett források szerint

⁴³ *Devicse gazdasági-stratégiai jelentőségét éppen az adta, hogy „a legkorábbi ezüstásó hely, a „Bányának” nevezett Selmezbánya közelében feküdt”. (Magyarország története tíz kötetben. Budapest, 1984. I/1. kötet. Akadémiai Kiadó, 741. old.)*

⁴⁴ Forrás: Rudolf Leopold Honemann: *Altenthümer des Harzes*. 1827. § 38. és Eduard Crusius: *Geschichte Goslars*. 1843. 4., 26. és 329. old.

⁴⁵ A különböző későbbi szerzők egyébként leggyakrabban a várost a nyomtatásban megjelent latin nyelvű forrásokban *Semnicium* vagy *Schemniczium*, a német, angol és francia nyelvű kiadványokban *Schemnitz*, míg a magyar nyelvű nyomtatványokban: *Selmetz-*, *Selmezc-* vagy *Selmezbánya* néven említették.

azt a 16. század közepén már nem csak *Selmecebányán* ismerték, hanem a város, sőt az ország határain kívül is.

Selmecebánya és Körmöcbánya nemesérc-bányászatának 8. századi eredetét már a bányászati szaktudományok és a bányásztörténet legelső interpretálói is tényként fogadták el, sőt azt is egyértelművé tették, hogy az itteni bányászatot tekintik a középkori nemesérc-bányászat legrégebbi ismert színtereinek⁴⁶.

Bízom abban, hogy munkám felkeltheti nemcsak a Selmecebányát szerető laikusok, hanem a szakemberek érdeklődését is, és esetleg újabb ösztönzést ad a környék bányásztörténetének további kutatásához.

⁴⁶ Megjegyzés: leszámítva nyilván azokat a kora-középkorban is művelt bányákat, melyekben a bányaművelés már a római korban, vagy még régebben megkezdődött.